
CRKVE U UKRAJINI

Slobodan Jovanović

In Ukraine there are four church organisations: the Ukrainian Greek Catholic Church, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, Orthodox Church of the Kyevan Patriarchate and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. Eight million Russians in Ukraine make the majority of followers of the latter. The author deals with the history of orthodoxy in this country, the establishment of churches, as well as the complicated canonical and other relations between the churches and relations towards the Ecumenical Patriarchate and Moscow Patriarchates.

Prema legendi, srednjovjekovna Ukrajina upoznaje hrišćansku vjeru preko apostola Andrije Prvozvanog, koji je postavio krst na kijevskom brdu, đe je kasnije izgrađena i danas se nalazi kijevska Andrijevska crkva.

Velika knjeginja Olga (945–962), koja je naslijedila svog supruga, kneza Igora (912–945), prva je počela službeno unositi hrišćanstvo u Kijevsku Rusiju, a sama je postala hrišćanka 955. godine. Međutim, na ratničko i pagansko stanovništvo tog vremena to nije imalo puno uticaja. Volodimir Veliki (980–1015), sin kijevskog kneza Svjatoslava, službeno je prihvatio hrišćanstvo 988. godine u gradu Hersonesu na

poluostrvu Krim. Time je, ne samo otpočeo prelazak na hrišćanstvo naroda Kijevske Rusi, već i proces hristijanizacije svih istočnoslovenskih naroda. Jaroslav Mudri (1019–1054), sin kijevskoga kneza Volodimira Velikog, nastavio je sa daljim širenjem hrišćanstva. Veoma je značajno da je 1037. godine uspostavljena crkvena hijerarhija na čelu s kijevskim mitropolitom, Rusinom Ilarionom, a ne Grkom kao do tada. Mitropolit Kijevske crkve bio je odgovoran patrijarhu u Konstantinopolisu – Carigradu. Za vrijeme Jaroslava Mudrog izgrađeno je na stotine crkava u vizantijskom stilu, a u samom Kijevu je u to vrijeme postojalo preko 400 crkava, među kojima Saborna crkva Svete Sofije, koja postoji i danas. Srednjovjekovna Ukrajinska crkva je bila okrenuta vizantijskoj istočnohrišćanskoj tradiciji, ali je u političkom i duhovnom smislu bila bliska i sa središtem zapadnog hrišćanstva u Rimu.

Nakon dugog perioda dinastičkih borbi i propadanja, Kijevska Rus' ponovo doživljava uspon u vrijeme Volodimira II Monomaha (1013–1125), čiji je kulturno-religiozni rad vezan za Kijevsko-pečersku lavru, danas najstarije pravoslavno svetište u cijeloj istočnoj Evropi.

Tatari (Mongoli) napadaju 1223. godine istočne ukrajinske kneževine i grad Kijev, da bi ga 16. decembra 1240. godine zauzeli, opljačkali i potpuno uništili. Uništeno je preko 600 crkava i oko 20 velikih manastira, a službeno ukrajinsko crkveno središte je privremeno premješteno u zapadno-ukrajinski grad Galic. Carigradski patrijarh 1303. nudi vladarima Galičko-volinjske Rusi zasebnu mitropoliju u Galicu, kao privremeno izmještenu iz opustošenog Kijeva. Drugi dio hrišćana Kijevske Rusi u Vladimir-Suzdalju formira zasebnu mitropoliju, koja će se održati s umanjenom autonomijom, uzrokovanom tatarskom okupacijom tih prostora. Početkom XV stoljeća, sve staroukrajinske mitropolije ponovno su imale

središte u Kijevu pod imenom Mitropolija Kijeva, Galica i svog rus'-ukrajinskog naroda.

Zanimljivo je da se tokom XIV stoljeća Ukrajinci nazivaju svojim latinskim imenom Ruteni, a njihova zemlja imenom Rutenija. U drugoj polovini XIV stoljeća ukrajinski prostor zauzima Velika Kneževina Litva, koja uskoro prihvata katoličanstvo kao službenu religiju i vrši pritisak na Ukrajince da pređu sa pravoslavlja na katoličanstvo. Tako se 1413. godine proglašava zakonska odredba, takozvana Horodlova privilegija, po kojoj u vlasti mogu učestvovati samo katolički vjernici. Ovakav odnos Litve, a i Poljske u djelu koji su držali pod kontrolom, tjera ukrajinsko plemstvo da traži saveznike u okruženju, uključujući i savezništvo s pravoslavnom Velikom Kneževinom Moskvom. S obzirom da se Carigrad u to vrijeme već nalazio pod Otomanskom imperijom, a Kijev pod poljsko-litvanskom kontrolom, Moskovska eparhija 1448. samovoljno istupa iz Kijevske mitropolije, u čemu su je podržali i pojedini ukrajinski crkveni dužnosnici.

Litva i Poljska se ujedinjuju 1569. godine u tzv. Lublinsku uniju, svjesni moskovske i tatarske opasnosti, i gotovo cijeli prostor Ukrajine potpada pod njihovu vlast. Suspenduje se Ukrajinska pravoslavna crkva, što je izazvalo oštre sukobe između Ukrajinaca i Poljaka. Takozvani Ostroškijevi plemići razvili su štamparstvo, štampajući knjige na ukrajinskom jeziku. U njihovoj štampariji štampana je prva kompletna Biblija na staroslavenskom jeziku, poznata kao Ostroška Biblija. Kao posljedica međunarodne situacije i, uopšteno, društvenih prilika, posebno vjerskih u toku poljske okupacije, stvorena je 1596. godine Brestska crkvena unija, odnosno svojevrsni konkordat pravoslavlja i Rimske crkve. Kijevski mitropolit i većina ukrajinskih crkvenih poglavara potpisali su akt sjedinjenja i stvorili unijatsku, odnosno Ukrajinsku grkokatoličku crkvu s ciljem zaštite ukrajinske crkvene samobitnosti. Ratifikovan je ugovor

od 33 člana, koji su 1594. i 1595. sačinili ukrajinski i bjeloruski episkopi, između Kijevsko-galičke mitropolije i Vatikana o uvođenju mitropolije pod jurisdikciju Rimokatoličke crkve. Glavnu ulogu u sastavljanju ugovora imala su dvojica episkopa iz Volinja, Kirilo Terleckij i Ipatij Potij.

Od početaka hrišćanstva u Kijevskoj Rusi Carigradski patrijarhat je, u crkvenom smislu, bio nadređen Kijevskoj mitropoliji, a Kijevska mitropolija je bila nadređena ostalim istočnoslovenskim eparhijama, uključujući i mladu Moskovsku eparhiju. Okupacijom Carigrada od strane Osmanlija, slabljenjem uticaja Kijevske mitropolije i istupanjem Moskovske eparhije iz nje 1448, Moskva pretenduje da postane novi centar pravoslavlja i nova imperijalna sila u širem okruženju, promovišući novu političku i ideološku doktrinu – Treći Rim. Velika Kneževina Moskva svoju proširenu teritoriju 1547. proglašava Moskovskom državom, samoproglašanim carstvom, sve više preuzimajući i identifikujući se sa nekadašnjom moći srednjovjekovne ukrajinske države Kijevska Rus'. Carigradski patrijarh se, pod pritiskom, odrekao svoje nadležnosti nad Ukrajinom pravoslavnom crkvom u Kijevu 1686. godine, prepuštivši je jurisdikciji mladog Moskovskog patrijarhata. Ovaj događaj predstavlja prekretnicu u istoriji ukrajinske crkve, posebno zato što se mnogi ukrajinski monasi i ostali važni crkveni dužnosnici okreću razvoju pravoslavnog središta u Moskvi. Odlukom cara Petra I Ukrajinac Stepan Javorskij postaje moskovskim mitropolitom, nakon njega Ukrajinac Feofan Prokopović, zatim Ukrajinac Dmitro Tuptalo, poznatiji kao rostovski Sveti Dimitrij. U cijeloj moskovskoj pravoslavnoj hijerarhiji 70 važnih pozicija su držali Ukrajinci koji su svojevrijem prihvatili moskovsku političku ulogu stvaranja jakog pravoslavnog središta.

Takođe, na drugoj strani, dio ukrajinskog stanovništva je na Grkokatoličku crkvu gledao kao na pokušaj podređivanja

poljskoj vlasti, naročito zahvaljujući propagandi onih koji su ukrajinski crkveni autoritet namjeravali podrediti Moskvi. Nakon potpisivanja Perejaslavskog sporazuma između Ukrajine (Kijevske Rusi) i Moskovije 1654, broj Ukrajinaca koji odlazi u Moskviju se konstantno povećava. U Moskvi je stvorena manja zajednica koja je kasnije nazvana Maloruski dvor, po srednjovjekovnoj matici Kijevske Rusi koja je imala svoje središte u Kijevu i bila poznata kao Mala Rus'; osniva se Andrijevski manastir koji je imao jako velik uticaj na smjer Moskovske pravoslavne crkve i politiku patrijarha Nikona. Njihov uticaj dovodi do crkvenih reformi i samog raskola na starovjerce i one koji su podržali reforme.

Petar I, 1720. godine, zabranjuje štampanje knjiga na ukrajinskom jeziku i daje zapovijest da se sva ukrajinska državna i druga dokumentacija prevede na ruski jezik. Od 1721. Petar I mijenja ime Moskovije i Rusi-Ukrajine u Ruska Imperija. Ukazom Sinoda Ruske pravoslavne crkve od 1769. uklanjaju se svi ukrajinski bukvari (knjiga za početno izučavanje jezika). Carica Katarina II nastavlja politiku rusifikacije Ukrajine – ukida se autonomija Ukrajinske crkve, potiskuje se ukrajinska izvornost, crkvena tradicija i obred, rusifikuje duhovna prosvjeta, ukida se Kijevsko-mogiljanska akademija i ustanovljuje nova Kijevska duhovna akademija, s ruskim učiteljima i ruskim sistemom učenja. Valujevskim cirkularom 1863. potpuno se zabranjuje ukrajinski jezik s obrazloženjem ministra: „Nikakovog posebnog maloruskog jezika nije bilo, niti će ga biti, niti ga smije biti!“. Emskim dekretom cara Aleksandra II 1876, zabranjena je ukrajinska literatura u cijeloj Ruskoj Imperiji.

Poslije pripajanja Habzburškoj monarhiji regija Galicina i Bukovina 1772. i 1774. godine Unijatska crkva je preimenovana u Grkokatoličku crkvu i dobija isti status kod Rimokatoličke crkve. Dok je između dva svjetska rata Grkokatolička crkva imala određenu zaštitu Rima, Poljaci su često vršili pritisak na

lokalno pravoslavno stanovništvo navodeći ga da pređe u grkokatoličanstvo, sve dok Grkokatolička crkva nije počela predstavljati simbol Crkve ukrajinskih nacionalista. Na stotine ukrajinskih pravoslavnih crkava je porušeno ili prenamijenjeno, velik dio njih je predstavljao neprocjenjive spomenike ukrajinske srednjovjekovne kulture. Samo u dva mjeseca 1938. godine porušeno je 138 ukrajinskih autokefalnih pravoslavnih crkava, posebno na prostorima srednjovjekovnih ukrajinskih regija Holmšcini (Holm) i Pidljaščini (Polissja).

U vrijeme SSSR-a, Staljin je donekle popustio pred vrlo strogim režimom i pomalo je oslobađao religijski život u socijalističkom društvu. Prema Ruskoj pravoslavnoj crkvi u Ukrajini 1943. pokazana je od strane Staljina dobra volja za njen rad. S druge strane, dvije jake ukrajinske Crkve: Autokefalna pravoslavna crkva i, zapadna, Grkokatolička, i dalje su bile zabranjene i ugnjetavane. Kad se upokojio mitropolit Šepticki 1944, zvanična sovjetska štampa je odmah napala nacionalnu crkvu galicijskih Ukrajinaca. Dvije godine kasnije, uz velik broj zatvorenih grkokatoličkih biskupa, Crkva je nasilno pripojena Ruskoj pravoslavnoj crkvi. Svi crkveni objekti u zapadnoj Ukrajini bili su pod rukovodstvom Moskovske patrijaršije.

Danas u Ukrajini djeluju četiri jake crkve: Ukrajinska grkokatolička crkva, Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva, Ukrajinska pravoslavna crkva Kijevskog patrijarhata i Ukrajinska pravoslavna crkva Moskovskog patrijarhata, u kojoj većinu vjernika čine etnički Rusi kojih u Ukrajini ima oko 8 miliona.

Zbog burne povijesti Ukrajinska grkokatolička crkva danas ima brojne filijale među dijasporom širom svijeta, posebno u Poljskoj, Kanadi i SAD-u. U Ukrajini živi nepunih 6 miliona grkokatolika, što ih čini manjinom među većinom građana pravoslavne vjeroispovijesti.

Središte Ukrajinske pravoslavne crkve Moskovskog patrijarhata nalazi se u Kijevo-pečerskoj lavri, u Kijevu. Ona sebe smatra nasljednicom drevne Kijevske mitropolije i Ukrajinskog egzarhata Ruske pravoslavne crkve. Prema relevantnim istraživanjima Razumkov centra, danas okuplja oko 11% ukrajinskih vjernika i taj je broj u kontinuiranom opadanju u korist Ukrajinske pravoslavne crkve Kijevskog patrijarhata i onih vjernika koji ne priznaju bilo koji Patrijarhat. Ukrajinska pravoslavna crkva Moskovskog patrijarhata je reformisana pred sam raspad SSSR-a 1990. godine. Prethodno je predstavljala ukrajinsku filijalu Ruske pravoslavne crkve u kojoj su ogromnu većinu pripadnika činili etnički Rusi iz jugoistočne Ukrajine.

Ukrajinska pravoslavna crkva Kijevskog patrijarhata službeno je osnovana godinu dana nakon raspada SSSR-a, 1992. godine. Nakon usvajanja Odluka o proglašenju nezavisnosti Vrhovne Rade Ukrajine 24. avgusta, 1991, na inicijativu mitropolita Filareta od 1–3 novembra 1991. održan je pomjesni sabor Ukrajinske pravoslavne crkve koji je jednoglasno odlučio o punoj kanonskoj nezavisnosti autokefalne Ukrajinske pravoslavne crkve. Sabor je upoznao ruskog patrijarha Alekseja II i episkopat Ruske pravoslavne crkve s odlukom, ali Arhijerejski sabor Ruske pravoslavne crkve je 1. i 2. aprila 1992. odbio da Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi da autokefalnost. Ukrajinska pravoslavna crkva Kijevskog patrijarhata do danas nije priznata među ostalim pravoslavnim crkvama, posebno kada je riječ o Ruskoj pravoslavnoj crkvi i Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi Moskovskog patrijarhata. Na Sveukrajinskom pomjesnom saboru 1995, Mitropolit Filaret je proglašen Patrijarhom Kijevskim i cijele Rusi-Ukrajine. Patrijarh Filaret je ekskomuniciran iz Ruske pravoslavne crkve 1997. godine, ali Sinod i Sabor UPC-KP-a ne priznaje taj čin legalnim i relevantnim. Danas episkopija pravoslavne crkve Kijevske patrijaršije ima oko 40 arhijereja u Ukrajini, i više od

4.000 županija ujedinijenih u 29 eparhija. U svom sastavu ima Kijevsku, Ljvovsku i Volinsku pravoslavnu bogoslovsku akademiju, seminariju u Rivni i Dnjipru, Bogoslovski institut u Ivano-Frankivsku, Teološko odeljenje Filozofsko-teološkog fakulteta Černjiveckog nacionalnog univerziteta.

Ukrajinska autokefalna pravoslavna crkva je jedna od pravoslavnih crkava u Ukrajini koja se smatra nekanonskom. Osnovana je 1921. godine u Kijevu nakon što je Ukrajina u sklopu Ukrajinske Narodne Republike uspostavila po prvi puta nakon dugo vremena svoju nezavisnost i kada je u Ukrajini provođena tzv. ukranizacija, kada je omogućeno tolerantno razvijanje ukrajinske kulture i jezika s ciljem bržeg razvoja i kvalitetnijeg prilagođavanja novoj sovjetsko-komunističkoj politici iz Kremlja.

U ukupnom stanovništvu Ukrajine broj vjerujućih je, prema podacima iz 2006, manji od 40%. To je postotak onih koji redovno posećuju Crkvu, što ne govori da ostali ne osećaju pripadnost pojedinim crkvama. U tih, nešto manje od 40%, najveći broj vjernika je Ukrajinske pravoslavne crkve – Kijevska patrijaršija (oko 15%), zatim Ukrajinske pravoslavne crkve – Moskovska patrijaršija (oko 11%), Ukrajinske grčko-katoličke crkve (nešto više od 5%), pa slijede ostale u manjim procentima. Isto ispitivanje pokazuje da je broj onih koji sebe ne smatraju vjerujućim ali koji slijede tradiciju svojih crkava, najveći kad je u pitanju Ukrajinska pravoslavna crkva – Kijevska patrijaršija (oko 40%), Ukrajinska pravoslavna crkva – Moskovska patrijaršija (cca 30%), Ukrajinska grčko-katolička crkva (nešto više od 14%), pa slijede ostale u malim procentima.

Kada se govori o Ukrajinskoj pravoslavnoj crkvi Kijevskog patrijarhata, sa kojom Crnogorska pravoslavna crkva ima sestriński odnos i odnos punog međusobnog uvažavanja, uz lično prijateljstvo patrijarha Filareta i Vladike crnogorskog i Mitropolita Mihaila, nameću se pitanja o sličnosti između dvije

crkve i sudbinskoj povezanost zbog sličnih istorijskih okolnosti. CPC je ukinuta dekretom od strane regenta Kraljevine Srbije nakon aneksije Crne Gore 1918. godine. Crnogorska pravoslavna crkva je obnovljena 1993. godine. Prvi poglavar obnovljene Crnogorske pravoslavne crkve bio je vikarni episkop Antonije Abramović. Nakon Antonijeve smrti 1996. za novog poglavara na Badnji dan 1997. godine pravoslavni Crnogorci su izabrali dotadašnjeg pravoslavnog paroha Carigradske patrijaršije u Rimu, arhimandrita Miraša Dedeića. On je rukopoložanjem za episkopa dobio crkveno ime mitropolit Mihailo. U Sabornom hramu Svete Paraskeve u Sofiji, Mihailo je 1998. kanonski rukopoložen za episkopa Crnogorske pravoslavne crkve. Hirotoniju je izvršio patrijarh Bugarske pravoslavne crkve patrijarh Pimen. Rukopoložanju Mihaila za episkopa obnovljene Crnogorske pravoslavne crkve sasluživali su: Inokentije, mitropolit sofijski, Genadij, mitropolit dorostolski i još pet episkopa i četiri sveštenika. Ta hirotonija imala je podršku i blagoslov Ukrajinske pravoslavne crkve Kijevskog patrijarhata. CPC nije priznata od Srpske pravoslavne crkve, a pod njenim uticajem, ni od većine pravoslavnih crkava.

Raspadom SSSR-a i Jugoslavije, te uspostavljanjem nove političke karte Evrope došlo je do stvaranje novih i obnavljanja nekadašnjih autokefalnih crkava. Ruska crkva i Srpska crkva se protive gubitku jurisdikcije van svojih teritorija, želeći finansijsku moć i politički uticaj na teritorijama drugih država, nad kojima su do tada imale veliki uticaj. Poslije raspada SSSR-a 1991. godine došlo je do trvenja između Vaseljske patrijaršije i „Trećeg Rima“. Sredinom '90-tih je došlo čak do prekida njihovog molitvenog opštenja. Vaseljski patrijarh je preuzeo odbjegle parohije Moskovske patrijaršije u Estoniji pod svoju jurisdikciju. Do oštre prepirke između Vaseljske patrijaršije i Moskovske patrijaršije po pitanju organizacije crkava van državne teritorije došlo je u periodu 2002–2004.

Iako je jasno da se problemi među pravoslavnim crkvama gomilaju zbog pitanja jurisdikcije, kanonskog prava i njegove zloupotrebe od strane crkava koje nekanonski koriste svoj položaj i osporavaju teritorijalno ustrojstvo, nema naznaka da će doći do promjena u ponašanju, posebno Moskovske i Beogradske patrijaršije.